B4122

Reviczky Gyula összes verse
Kritikai kiadás

PhD-dolgozat tézisei

CSÁSZTVAY TÜNDE

SZTE Egyetemi Könyvtár
SZEGED
14.

Szeged – Budapest
2005

I. A kutatási téma és feladat

Vajon jól ismerjük-e Reviczky Gyulát? Van-e okunk rá, hogy testetlennek érzett, világfájdalmas, a mindennapoktól eltávolodó és eltávolító költészetéről másképp vélekedjünk? Bátran állíthatom, hogy mind ez idáig nem sok. Vajon verseinek – az eddigieknél – jóval teljesebb kiadása tartogat-e számunkra bármiféle meglepetést? Bátran állíthatom, hogy sokat. Azt azonban mégsem állítom, hogy ezt a meglepetést feltétlenül poétai teljesítményének jelentős esztétikai átértékelése fogja okozni. Reviczky Gyula a 19–20. század fordulójának népszerű költője, verseinek számos kiadása jelent meg halála után, így senki nem gondolta, hogy költői munkásságának egyharmada még lappang.

Reviczky most elkészült kritikai igényű verskiadása sem láttatja ugyan Reviczky Gyulát jelentősen jobb verselőnek (remélhetően rosszabbnak sem), feltűnően stílus- és eszközgazdagabb, virtuóz költőnek, a modern nyugat-európai költészet vívmányainak sietős felhasználójának. De személyében – a mostani alapkutatás ezt nyilvánvalóvá és bizonyítottá tette, hogy a költő mellett – kibontakozott egy olyan irodalmi közéleti személyiség képe, akit eddig alig-alig ismertünk. Hiába sejtettük eddig is, hogy Reviczky mennyire sajátos 19. századvégi jelenség, arról kevés adatunk volt és – néhány nehezen értelmezhető eset alapján – csak kevéssé gondoltuk, hogy mennyire korszakjellemző a pályaképe, az írói magatartása és a művészete. Az pedig még kevésbé látszott, hogy milyen nagy hatású tagja volt a kortárs közéleti irodalomnak, s hogy a hangulatok költője és „idő és anyag nélküli" költészete – az újonnan előkerült versek és történeti hátterük kiderítése nyomán – mégis mennyire kapcsolódik saját korának társadalmi eseményeihez, mindennapi történéseihez és divatos eszmeáramlataihoz is.

Ahhoz a történeti-irodalmi időszakhoz, amelyről – különböző történeti-irodalompolitikai okokra visszavezethetően – még néhány évtizede is mindössze olyan elképzelések éltek, hogy valami jellegtelen, átvezető időszak volt az abszolutizmus és a *Nyugat* megalakulása között. Munkám során az egyik legnagyobb gondnak éppen az mutatkozott, hogy számos kérdésben nem pusztán a Reviczky-szakirodalom vagy a Reviczky-filológia hiányosságaival vagy hibáival kellett szembenéznem, de a történeti szakirodalom sem igen segített az eligazodásban vagy egy-egy Reviczkyhez köthető jelenség magyarázatában (itt csak néhány példával élnék: az eladósodott, birtokát vesztett nemesi sarjak helytalálása és újfajta életmódjának kialakulása a nagyvárossá váló Budapesten az irodalmi és a sajtóélet intézményhálózatának kiépülésének idején; a kapitalizálódási folyamat szülte anomáliák okozta társadalmi elégedetlenségek; a munkásmozgalom megjelenése és a kezdeti antiszemita mozgalmak; a nemzetiségi elégedetlenségekből fakadó igyekezetek és események; a Monarchia külpolitikai helyez-

kedésének következményei stb.). Hasonló kérdések sora megválaszolatlan a korabeli irodalom területén is, például még a korszak meghatározó irodalompolitikai kérdéséről, a kozmopolita vitáról is – a források átnézése és árnyaltabb értékelése alapján – minduntalan kiderül, hogy eddigi vélekedéseink kevéssé állják meg a helyüket. Mindezen kérdések vizsgálata pedig azért is elkerülhetetlennek mutatkozott, mert nemcsak a Reviczky-filológia kérdéseire keresett magyarázatokhoz adhatnak támpontokat, de sok évtizeden át húzódó, akár máig ható történeti-irodalomtörténeti folyamatok gyökereit lelhetjük itt fel.

Reviczky Gyula verseinek számos kiadása jelent meg halála után, még a 20. század első harmadában is kifejezetten népszerű és ismert költőnek számított, de a század második felében is több népszerű kiadás jelentette meg verseit. Kortársainak, barátainak – akikkel neve a 20. századi irodalomtörténet-írásban jóformán szétválaszthatatlanul összefonódott – munkássága, Komjáthy Jenő és Kiss József modern edíciója után (S. Varga Pál és Hegedős Mária munkája) Reviczkytől megjelent ugyan az *Apai örökség* második változata (Szilágyi Márton munkája), verseinek szisztematikus felgyűjtése, átfogó és elmélyült háttér-kutatásokat igénylő kiadása eddig azonban még váratott magára.

II. Kutatási szempontok, források

Reviczky saját szerkesztésű, önálló kötetben megjelent versei. Reviczky életében két önálló verseskötetet adott ki saját szerkesztésében, hihetetlen nehézségek árán (ezekben eddig ismert verseinek még a fele sem). Az *Ifjuságom* című kötet végül 1883-ban, a *Magány* című 1889-ben, nem sokkal halála előtt került ki a nyomdából. Verseinek kötetes kiadása pedig mármár mániákus feladatvállalássá lett számára, hiszen Reviczky meggyőződése szerint az igazi költői, írói tehetség csakis egy átgondolt szerkesztésű, gondosan összeállított, kötetben kiadott versgyűjtemény alapján mérhető fel hitelesen. Reviczky egyrészt – az akadémikus irodalom műfajhierarchiájával némileg szembehelyezkedve – nem az elbeszélő költeményt (s főleg nem az eposzt) és nem a tragédiát tekintette a műfajok legrangosabbikának, hanem a személyes problematikát is megjelenítő lírát, másrészt mélyen hitt abban, hogy az igazi poétai teljesítmény a folyóiratokban itt-ott szétszórt versek alapján nem, csakis a szerzői műgonddal összeállított és felépített verskötetek alapján ítélhető meg. Olyan kötet alapján, amely a versek egymásutániságán kívül tematikus szerkesztési elveivel, ciklusalkotásával, műfaji, képi és nyelvi változatosságával valami többletjelentéssel is fölruházza a különálló költeményeket.

Az, hogy első verskötetének megjelenésére jóformán egy évtizedet kellett várnia, s aztán mindkét versgyűjteményt csak fájó megalkuvásokkal sikerült mégis kiadatnia – amellett, hogy egész életére szóló tüske maradt

benne – jellegzetes versszerzői gyakorlat kialakulását eredményezte, kései kiadóinak pedig számos szövegkiadási problémát vetett föl. Az életmű első (nagyobb) felében született, azaz az 1874–1883-ig írt versek egy része: 124 címmel ellátott (+ 9 külön cím nélküli) költemény az *Ifjuságom 1874–1883* című kötetben jelent meg. A *Magány* című kötetben az 1883 után született versek egy része látott napvilágot: 106 címmel ellátott és 16 külön cím nélküli vers.

Mivel Reviczky első kötete – elsősorban anyagi okokból – majd tíz éven keresztül nem jelenhetett meg, Reviczky ugyanazon versét közel egyidejűleg avagy időbeli eltolódással, de több újságnak is elküldte. Emiatt elsősorban az e korszakból származó versek jellemző tulajdonsága, hogy ezek a versváltozatok sokszor igen hasonló variánsok, nehéz róluk kideríteni, melyik mikor készült, vagy hogy például a központozást vagy az ékezeteket tekintve a nyomdatechnikai kezdetlegességek vagy a szerkesztői belejavítások miatt különböznek-e egymástól. Jóval jellemzőbb eset azonban, hogy ezen túl szavak, sorok, esetleg versszakok is különböznek bennük, ami alapján joggal feltételezhető, hogy azok a javítások Reviczky kezétől származnak. (Azt, hogy Reviczky gyakran belejavított, átírta verseit, fennmaradt kéziratai is bizonyítják. Több versnek megvan Reviczky keze írásával a kevésbé vagy a nagyon is eltérő variánsa, sőt nemegyszer variánsai.)

A sajtóból előkerült versek. Összességében közel háromszáz újságot, folyóiratot, lapot, alkalmi kiadványt, naptárt stb. néztem és olvastam végig, keresve bennük a Reviczky-verselőfordulásokat, s többségükben találtam is Reviczky-közléseket. Mivel a korszak teljes folyóiratállományának átnézése még korántsem tekinthető befejezettnek, könnyen elképzelhető, hogy még kerülhetnek elő – akár eddig ismeretlen – Reviczky-közlések. (Mint ahogy meg is történt, hiszen a dolgozat leadása és megvédése között újabb ismeretlen Reviczky-vers és egy eddig ismeretlen verskézirat bukkant fel.) Az ismert publikációk rendszerezésén túl sokat segített Komlós Aladár versregisztere, amelyet 1955-ös kismonográfiájának függelékében közölt. Még akkor is, ha adataiban sok a pontatlanság és nyilvánvalóvá vált, hogy Komlós csak cím szerint gyűjtötte föl a költeményeket, s a szövegeket nem hasonlította és nem olvasta össze. Egyes versek esetében fogódzóként lehetett még használni Reviczkynek egy kéziratos feljegyzését, amelyben bizonyos versek címe mellé odaírta, mely lapban közölte.

Elsődlegesen két irányban igyekeztem a Reviczky-verselőfordulásokat megtalálni: egyrészt a még ismeretlen Reviczky-verseket kerestem, másrészt a még az életében megjelent publikációkat gyűjtöttem, hiszen – kéziratok híján – azokat a közléseket – jól-rosszul, de – valószínűleg mégiscsak odaküldött Reviczky-kéziratokból szedték. Főleg a 19. századi adatok felgyűjtését tekintettem tehát fontosnak, s kevésbé foglalkoztam a Reviczky halála utáni, 20. századi, egyre romló szövegállapotú versközlésekkel. Ezek-

nek csak akkor tulajdonítottam figyelmet, ha első közlésnek vagy olyan jelentős változatnak bizonyultak, hogy új versként kellett fölvenni őket (azaz a szövegkorpusz 1/3-ánál nagyobb változást tartalmazott a változat). A verstalálatokkal a versvariánsok száma is igen megnőtt, s kiderült, hogy belőlük általában csak egyetlen verzió jelent meg eddig a kötetkiadásokban, s ez az egy verzió öröklődött és zilálódott tovább a kötetkiadásokban.

A kutatás során az is kiderült, hogy az új nemzedék költőinek írásait máig jórészt csak töredékesen ismerjük, és sokszor még tudomásunk sincs róla, hogy alkotóművészetük valójában mekkora és hol olvasható. Reviczky élete folyamán négy nagyobb és ismertebb budapesti lapnak volt a munkatársa [*A Hon* (1878–1882), a *Pesti Napló* (1878) a *Függetlenség* (1886), a *Pesti Hírlap* (1887–1889)], de a *Függetlenség*en kívül (ott összesen tíz) a többi háromban jóformán nem jelenhetett meg verse: *A Hon*ban egyetlenegy (*A tenger-patakról*), a *Pesti Hírlap*ban három (*Varázs-ereklye, Intés, Művészet*), a *Pesti Napló*ban egy sem.] Az új nemzedék tagjai – az akadémikus irodalommal szemben – nyilvánvalóan jóval kisebb publikálási lehetőségekkel bírtak, mint az irodalom fontos pozícióit birtokló „hivatalos" irodalom jelesei. Mivel a vidéki lapok szerkesztéséért nem folyt akkora harc, időszakonként pedig az új költőnemzedék egy-egy tagja, barátja is részt vállalhatott a lapszerkesztésben, az a különös helyzet állt elő, hogy a vidéki lapok tárcarovata nemegyszer sokkal hamarabb és nagyobb mennyiségben nyújtott teret az újfajta irodalmi, lírai próbálkozásoknak. A fiatal írónemzedék körében egyébként általános gyakorlat volt, hogy bekerülve valamely redakcióba, azonnal megpróbálták társaik műveit is beszerkeszteni a lapba, és egyre nagyobb teret igyekeztek nyerni az újság irodalmi rovatában. Jellemző egyébként az is, hogy Reviczky vidékre tett kirándulásainak (Denta, Arad, Kassa stb.) ideje alatt igyekezett felvenni a kapcsolatot a helyi vagy a regionális társlapokkal. Főleg a 70-es években a Reviczky-versek nagy része is vidéki politikai orgánumokban vagy rövid életű, meglehetősen eklektikusan szerkesztett és kiegyensúlyozatlan esztétikai színvonalú, a pénzhiány miatt hamar kifulladó lapokban jelent meg, melyeknek nagy része hölgyeknek, a családnak, lányoknak szánt kísérleti lap volt. Reviczky esetében meglehetősen meglepőnek tűnhet, de még az élclapokat sem lehetett kizárni a vizsgálódás köréből. Az egyik legnagyobb újdonságnak éppen az számított, hogy kiderült, Reviczky érdeklődése az 1870-es évek végefelé, a 80-as évek elején láthatóan megélénkült az ország és a Birodalom kül- és belpolitikai eseményei iránt. Politikai tárgyú költeményeiből egész kötetet tervezett kiadni. Ezeket a mindennapi eseményekhez köthető verseket azonban szigorúan elkülönítette a többi versétől. Nagyrészt élclapokban (elsősorban az *Üstökös*ben) közölte, s nemegyszer álnév alatt jelentette meg azokat – egy részükről eddig tudomásunk sem volt.

Közvetlenül Reviczky halála után néhány barátja előkereste és publikálta Reviczky hozzá írott és neki küldött leveleit, így a halála évében, va-

lamint a halála utáni években megsűrűsödtek a „költő ismeretlen verse," „a költő hagytékából" szerkesztői megjegyzésű levél- és versközlések. Egy-egy közlemény olyan szerkesztői fiókból került elő, amelyet korábban, amikor Reviczky elküldte azokat, nem közöltek. Az így előkerült versek nagyobb részét három fiatalkori barátja adta közre: Rudnyánszky Gyula, Márki Sándor és Gáspár Imre. Gáspár Imre miközben lerótta kegyeletét régi barátja emléke előtt – mint az egyébként is jellemző volt rá – több újságban is egész cikksorozatban igyekezett pénzt is keresni a birtokában lévő kéziratos Reviczky-anyaggal. A volt kortársak közül a hagyatékgondozó Koroda jelentkezett legtöbbször kéziratból előkerülő költeménnyel. Mivel azonban újabbnál újabb Reviczky verskötet-válogatásait gyors egymásutánban készítette elő, a hagyaték még publikálatlan részeit nemegyszer nem valamely folyóiratban, hanem az újabb válogatáskötetbe válogatta be – rendszerint bármiféle megjelölés nélkül.

A 30-as évek elején Reviczky személye újra különösen érdekessé vált. Nyilván a trianoni katasztrófa következményeként is újfent izgalmas lett a magyar vagy német poéta közti választás kérdése, hiszen Reviczky német nyelvű verselőként indult (pl. Farkas Gyula kutatásai kifejezetten erre irányultak), valamint a kozmopolita költészet kérdésköre is új aktuálpolitikai kérdésekkel ötvöződve várt magyarázatra. Az érdeklődés eredményeképpen – a biográfiai csemegéken túl (elsősorban itt a Reviczky–Jászai Mari szerelem történetének és törvénytelen származásának nyilvánosságra hozásáról volt szó) – megsokasodtak az addig publikálatlan versközlések is, amelyeket újságokból, folyóiratokból gyűjtöttek ki (Tamás Ernő, Kristóf György, Kozocsa Sándor). Az újabb nagy mennyiségű verstalálatot Komlós Aladárnak az ellenzéki írókör tevékenységére fókuszáló, ötvenes évekbeli kutatásai hozták – mint erről a kötetkiadások fejezetében írtam bővebben. A későbbiekben, már az 1960-as és az 1970-es években Németh G. Béla, majd az 1990-es években S. Varga Pál tett kísérletet újabb újságközlések összegyűjtésére.

A kéziratos hagyatékból előkerült versek. A kéziratos Reviczky-hagyaték erősen szétzilálódott és több felől kellett összegyűjteni. Reviczky halálakor az Üllői úti klinikán utána maradt és a lakásán összeszedett kézirathagyaték a Petőfi Társaság birtokába került. Kiss József szállította el a Társasághoz, melyben a korabeli híradás szerint: „számos kiadatlan versen kívűl egy teljesen befejezett vigjáték is van." A halottas házban mindenesetre a Petőfi Társaság részéről Kiss József járt, s ő vette magához Reviczky írásos hagyatékát. Ezt követően az anyag sorsáról keveset tudunk, de a korabeli elejtett félmondatokból egyértelművé vált, hogy az iratok fokozatosan átkerültek unokatestvére, jó barátja, Koroda Pál birtokába. Nem tudni, Koroda vajon keresett-e valami hivatalos felhatalmazást is ehhez (hiszen jogosan hivatkozhatott arra, hogy Reviczky legközelebbi vér szerinti rokona), vagy

csak a Reviczky-hagyaték gondozása és sorozatos kiadása ürügyén kölcsönözte haza a kéziratokat – már mint vezető tisztségviselője a társulatnak. Koroda aztán jól-rosszul, de igyekezett minél több verset beledolgozni kötetkiadásaiba. Láthatóan fogalma sem volt azonban arról, hogy – főként az 1870-es évek Reviczky-verseinek – egy részének több variánsa is elkészült; kiadásaiban ugyanazt a változatot hozta (nemegyszer rontott vagy továbbrontott változatban). Mindenesetre a Reviczky-hagyaték – akkor már mint a Koroda-hagyaték egy része – 1933-ban került be állami közgyűjteménybe, Koroda Pál fia, Koroda Miklós jóvoltából. Máig nem sikerült megfejtenem azonban, hogy miért kellett kétfelé választani a bizonyíthatóan egybetartozó anyagot. A kettészedett hagyaték egyik része az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárába, másik fele a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattárába került, de ma már kideríthetetlen, hogy a PIM-be honnan (valószínűleg a Petőfi-házból) érkezhetett. Mivel mindkettőben található vers, levelezés- és töredékes kéziratanyag is, s nemegyszer egyes kézirat összetartozó lapjai is külön kerültek, a szétválasztási szempontokat még csak körvonalazni sem sikerült. Emellett Reviczky több mint húsz versének kézirata az Akadémia Kézirattárában található, mivel ezeket a verseit elküldte Arany Jánosnak, aki akkoriban a főtitkári székben ült.

Könnyen elképzelhető, hogy vidéki vagy mára a határon túlra került levél- és kézirattárak anyagában még lappanghat Reviczky-kézirat, hiszen barátait – főleg az első verseskötete megjelenéséig – gyakran ajándékozta meg egy-egy versével.

Ma 144 Reviczky-vers 155 kézirata ismeretes, s ez a mennyiség közel duplája a legutóbbi Reviczky-verskiadás idején ismerteknek.

Az eddigi kötetkiadások. Reviczky Gyula – bár sokak szerint nem elsőrangú költő és egysíkú poéta – vitathatatlanul egyike a 20. században leginkább ismert és olvasott 19. századvégi költőknek. Verseinek számos kiadását ismerjük. Az, hogy Reviczky neve és versszövegei nem kallódtak el, mint kortársai közül sokaké, nagyrészt *Koroda Pál* érdeme. A sok kiadást megért szövegközlések alapján könnyen hihetjük, hogy a Reviczky-szövegeket alaposan ismerjük és a korábbi Reviczky-kiadásokon végigtekintve – az a tény, hogy a Reviczky halálát követő másfél évtizedben szinte egymást érték a Reviczky-kötetek (1895-ben, 1900-ban, 1904-ben, 1908-ban, 1911-ben az Athenaeumnál, 1902-ben pedig a Franklinnál), akár meg is nyugtathat bennünket. Ez a vélekedés – láthatóan – jó néhány későbbi szövegkiadó éberségét el is altatta.

A Koroda-féle, egymást követő kiadásokat forgatva viszont egyre inkább úgy fest a dolog, hogy Koroda – a Reviczky-szövegekkel bíbelődve – mind jobban érteni vélte Reviczky szándékait. Úgy is tűnhetne, hogy esetenként akár értőbben is, mint maga Reviczky, és az edíciókban egyre jobban saját költői ambíciói is megjelentek. Koroda először is megváltoztatta

Reviczky kötetbeosztását, verseket emelt ki, illetve toldott be a Reviczky-szabta ciklusokból-ciklusokba, új ciklusokat szerkesztett, saját személyes emlékei nyomán állította fel a versek megírásának sorrendjét (pontosan nem jelölve meg a megírás idejét), kötetben addig meg nem jelent verseket gereblyézett elő, s adta ki őket nem szunnyadó lelkesedéssel, de csapnivaló szövegkiadói figyelemmel. Vehemens, de ősdilettáns kiadói tevékenysége bár Reviczkyt az egyik legelérhetőbb és az egyik legkevésbé elfeledett költővé avatta a 20. század első harmadában, de ennek az lett az ára, hogy a Reviczky-filológiát örök időkre oly nehéz helyzetbe hozta, hogy éveket igénylő munkával lehetett csak eligazodni a különféle szövegekben. Szövegkiadói munkájának hibáiról fáradságos – és talán értelmetlen – hosszadalmas felsorolásban lehetne csak számot adni. Munkálatai nyomán (amihez hozzájárult persze a korabeli jóval lazább és bármiféle szabályozás nélküli szövegkiadói gyakorlat is) tulajdonképpen saját kiadásai sem egyeznek egymással. Nemegyszer gátlás nélkül modernizálta Reviczky helyesírását (a legkirívóbb, hogy egyes kiadásaiban egyszerűsítette és törölte Reviczky elvileg is alátámasztottan választott *cz*-jeit), belenyúlt a központozás, az ékezethasználat, a helyesírás stb. kérdéseibe, de úgy, hogy szövegkiadói tevékenységében nehezen fedezhető fel a koncepciózusság, az átgondoltság igénye, s gyakorlata következetesnek még véletlenül sem mondható.

Mikor Koroda halála után *Kozocsa Sándor* és *Paku Imre* végre irodalomörténészi-filológusi-szerkesztői hozzáértéssel nyúltak a Reviczky-szövegekhez, közbeszólt a háború, s ez elegendő indokul szolgált ahhoz, hogy a Reviczky-kiadások alapjául megint ne a meglévő kéziratokat s a korabeli folyóirat- és lapközléseket vegyék elő, s azok alapján készítsék elő a versszövegek kiadását, hanem a Koroda-féle szövegközléseket foltozgatták, javítgatták (nem egyszer rontották) tovább. Paku Imre az általa összeállított kiadásban visszaállította Reviczky életében megjelent két kötetének eredeti ciklusbeosztását, és az addigi legbővebb verskiadást szerkesztette meg. A szövegek kiadásánál erőteljesen élt az egyszerűsítéssel (a *cz*-ket *c*-kre változtatta, a vonatkozó névmások tagjait egybeírta), de szövegkiadóként rengeteg apró hibát ejtett: a címeket rövidítve közölte, az aposztrófos alakokból törölte a rövidítés jelét, belejavított – sokszor a ritmus megváltoztatásával – a magánhangzók hosszúságába, és egyes szavak helyesírását az önnön korának helyesírásához igazította, a központozást erőteljesen javította. Pakunál egyébként bizonyíthatóan lehettek mára már elveszett Reviczky-kéziratok.

A háborús veszteségeket *Komlós Aladár* próbálta meg oly módon feledtetni, hogy igazán nekifogott rendet vágni a Reviczky-versekben. 1955-ös Reviczky-kismonográfiája függelékében őrületes munkáról tanúskodó versregisztert tett közzé, melyben főként az első megjelenéseket és az addig föl nem vett versek listáját adta közre. A tömött, több oldalas lista ellenőrzése-

kor azonban kiderült, hogy ő sem adta ki (és nemegyszer föl sem tüntette) a vélhetően általa is látott német nyelvű Reviczky-verseket, s könyvében ügyes módszerekkel próbálta meg elkendőzni, de legalábbis elhallgatással finomítani például a kétnyelvű költő vagy a kozmopolita-vita kérdését. Ezért persze nyilvánvalóan az ötvenes évek politikai helyzetét kell hibáztatni. A lista egyébként számos tévedést, felcserélődést és elírást tartalmazott, több tétel azonosítása pedig roppant munkát jelentett, míg tisztázódott végre a dolog. Komlós Aladár legfőbb tévedései leginkább onnan eredeztethetők, hogy a Koroda által nem publikált, fel nem gyűjtött verseket pusztán címük szerint, s nem a versszövegek egybevetésével kereste, így a Paku által megváltoztatott című versek beazonosításánál ismeretlen versnek hitt nem egy, már ismert és közölt költeményt (pl. *A világon te a legkedvesebb vagy*, *Vakulj, magyar*, *Etikett*), valamint nem fedezte föl, hogy ugyanazon cím alatt egészen más versek vagy roppant nagy eltérést mutató versvariánsok rejtőzködnek.

A Koroda-féle kiadás javításait tartalmazó, de a versekből csak válogatást nyújtó Komlós-féle Reviczky-kiadáson *Németh G. Béla* dolgozott tovább, aki – mint szövegkiadó – a Reviczky összeállította kötetbéli versek esetében megtartotta ugyan az eredetileg Reviczky kiszabta versciklusokba rendezett költemények sorrendjét, a kötetben meg nem jelent versek esetében pedig kronologikusan osztotta be a verseket, de – mivel szerinte legalábbis Reviczky „nem volt következetes a helyesírásban", valamint „nemtörődöm" volt – sajátos modernizálási és helyesírási egyszerűsítő eljárásával sokszor a választható lehetőségek közül a rosszabb mellett döntött, legyen szó akár központozásról vagy ékezetelésről, akár az értelemzavaró és továbbörökített elírásokról. Az általa is látott német nyelvű verseket – esztétikai értéktelenségükre és gyenge színvonalukra hivatkozva – kihagyta mind az 1969-es, mind az 1989-es összes Reviczky-vers kiadásából. Indoklása szerint: „A német nyelvű verseit nem közöljük. Részint azért, mert e német nyelvű versek, melyek nagyobb részt Reviczky ifjú éveiből valók, többségükben a kezdetlegest is alig haladják meg a nyelvi-művészi színvonal tekintetében." A teljes körű, módszeres levél- és irattári kutatómunkára és felgyűjtésre tehát ekkor sem került sor, s a korabeli újság- és hírlapközlések Reviczky-publikációinak szisztematikus összegyűjtésére láthatóan történtek ugyan kísérletek, mégsem valósultak meg, holott Németh G. Béla azt írta, hogy kötete – egy „hevesen antiszemita irányzatú" költemény kivételével (*Eszter legendája*) – Reviczky minden magyar nyelvű versét tartalmazza, még azokat az autográf darabokat is, amelyeknek versszerű részegysége maradt fönn. Ezzel szemben még a könnyedén fellelhető kéziratos anyagból sem adta közre a versek nagy részét, a Paku-kiadásnak pedig két verse (*Semper idem*, *Aratás*) – indoklás nélkül – nem került be Németh G. Béla kiadásába, valamint a Komlós-féle lista és a szakirodalom addigi hozományai sem növelték a kiadott szövegek mennyiségét. Ráadásul számos

keresett (és az OSzK-ban fellelhető) folyóiratról – helytelenül – úgy tudta, hogy nem található meg hazai könyvtárakban. Sok verset azonban Németh G. Béla igyekezett datálni (egy részét sajnos rosszul), ám jegyzetek – népszerű kiadás lévén – egyáltalán nem születtek a versekhez.

A legutóbbi Reviczky-verskötet kiadója *S. Varga Pál* komoly választás elé került: a kiadó kívánságára egy időben kellett vállalnia, hogy akkori kutatási témájának (Komjáthy Jenő) fantasztikus eredményeket produkáló kiadása mellett – afféle árukapcsolásként – elkészíti Reviczky-összes verseinek új kiadását is, vagy a kiadó eláll mindkét kötet publikálásától. Még azt sem engedélyezték, hogy a Reviczky-verskötetre ne írják föl: Reviczky *összes* költeményei. Így aztán forrásként az 1989-es Koroda–Komlós–Németh G. Béla-kötet került újra elő. Mindazonáltal minden eddiginél teljesebb kiadás született. A kötet 441 címmel ellátott költeményt és 36 műfordítást adott közre. (Mivel egy cím alatt sokszor több részes költemény sorakozik, illetve bizonyos ciklusokban a versek nem kaptak önálló címet, a versek összeszámlálása más-más összeget adhat ki.)

A kiadás leginkább a Németh G. Béla-féle edícióra támaszkodott. A szövegközlés csak kivételesen történt kéziratból, mert S. Varga még csupán 80 vers kéziratának a létezéséről tudott, s ezek többsége már addig is ismert volt. A kötet – nagyon helyesen – teljes mértékben visszaállította az *Ifjuságom* és a *Magány* című kötet szerinti ciklustagolást, de helytelenül javította a nyilvánvaló hibának vélt *Emma*-ciklus számozását. (Reviczky ugyanis kihagyta az *Ifjuságom*ból az Emma-ciklus bizonyos darabjait.) A Reviczky életében saját verskötetben meg nem jelent költemények, azaz a *Hátrahagyott versek* esetében – véleményem szerint indokolatlanul kiemelve – megtartotta a Koroda által kronologikus rendbe (?!) igazított *A halál előtt* című ciklust. De a többi, kötetben meg nem jelent vers esetében – a Németh G. Béla összeállította kötetekhez hasonlóan – ő sem követte Koroda vitatható és sokhelyütt ellenőrizhetetlen szerkesztői elvét, aki ezeket a különböző időben született verseket a saját elképzelése szerinti tematikus ciklusokba foglalta, hanem S. Varga is az általa helyesnek vélt kronologikus rendbe állítva közölte őket. Kéziratból (amelynek OSzK-beli jelzetszámai véletlenül felcserélődtek: a helyes Fol. Hung. 1858 helyett 1585 szerepel) emelte be Reviczky három költeményét (*Lázban, Jegyesek, A jó lelkipásztor*) és két műfordítását (Bürger két epigrammája), és folyóiratokból gyűjtötte fel három verscím alatt négy versét (*Előre tudtam...*, *Eszter legendája*, *Lepkeszárnyak I–II.*), köztük a „káros eszmeiségű," antiszemita ízű *Eszter legendáját*. S. Varga szerint Reviczky ugyanis „egy rövid időre bedőlt az antiszemita propagandának," s vélekedése szerint Komlós Aladár tette helyére a verset, aki szerint Reviczkyt „nem faji, hanem vallási intolerancia vezérelte." Emellett Paulovics 1910-es Reviczky-monográfiájából egy német nyelvű költeményét vette át kötetébe (*Selbstmörder*), de a többi német nyelvű verset nem találta. Hite szerint minden olyan lírai és verses elbeszélői szöveget közölt,

amely „a költőre vonatkozó szakirodalom alapján honi forrásokban hozzáférhető," és „nem maradtak ki a kéziratban maradt s kevésbé igényes versek sem, sőt a legkisebb – költői szövegként értelmezhető – töredék sem." S. Varga Pál a szövegeket – lévén népszerű kiadás készült – erősen modernizált írásmóddal írta át, de helytállóan állapította meg, hogy Reviczky „ritkán volt következetlen a magánhangzók hosszúságának versmérték szerinti alakításában," így sok helyen visszaállította a helyes hosszúságú magánhangzós változatot, rosszul választott viszont a sorközi központozás utáni kis- vagy nagybetűs írásmódú alakok közül.

A jelen kiadás. A szövegek közlésénél alapvetően a költő életében megjelent, általa ellenőrzött változat betűhív szövegét és ciklusbeosztását vettem alapul, ez a két, Reviczky által szerkesztett és kiadott kötet esetében az *Ifjuságom* és a *Magány* című kötet szövege. A halála utáni szövegközlésekkel szemben – ha valami komoly indok nem szólt ellene – visszaállítottam a kötetközlés szövegét. Ennek a munkának a mértékéről legyen elég annyit mondani, hogy a mostani szövegkiadásnak szinte egyetlen sora sem azonos a Reviczky halála utáni kötetközlésekkel, a sorok minimum az ékezetek hosszúságában vagy a központozásban eltér azoktól. A visszanyúlást a két, még életében megjelent kötet szövegéhez annál is könnyebb szívvel lehetett vállalni, mivel kiderült, hogy – az eddigi vélekedésekkel szemben – Reviczky roppant műgonddal adta ki verseit. Ebben – elvi szinten – nyilvánvalóan szerepet játszhatott egyik szellemi mesterének, Schopenhauer azon vélekedésének, mely szerint: „Aki hanyagul ír, eleve beismeri, hogy maga se tulajdonít eszméinek nagy fontosságot," és mely mondást Reviczky ki is jegyzetelte magának. Nagyon meggyőző bizonyítékként Justh Zsigmond könyvtárában, mely ma is elkülönítve megtalálható az OSzK-ban, fennmaradt ugyanis a *Magány* című kötetnek az a korrektúrapéldánya, amelyet Reviczky barátjának, Justh Zsigmondnak ajándékozott, s amely tartalmazza Reviczky keze írásával a nagyon gondosan, aprólékosan korrigált hibákat (formaiakat és tartalmiakat egyaránt). Javításai kiterjednek egészen a központozásbéli vagy a rövid-hosszú ékezetek jelzésére is. Ezeket, melyek Reviczky szöveggondozói alaposságáról tanúskodnak, érvényesítettem a mostani szövegkiadásban. A bejegyzésekből és a különböző íróeszközzel beírt javításokból látható, hogy Reviczky legalább kétszer végigolvasta és korrigálta a kötetet. (Justh Zsigmond kézírásával a belső borítón a következő bejegyzés olvasható: „Reviczky Gyula által javitott kefelenyomat. Tőle kaptam 1889. febr. 2 án.")

Ezeknek a verseknek a szöveggondozása esetében tehát viszonylag biztos talajon mozoghatunk, hiszen közlésüknél – a javított kötetre támaszkodva – valóban nagy biztonsággal alkalmazhatjuk az ultima manus elvét. Visszavetítve pedig nyilván elfogadható az a feltételezés, hogy az első, nagyon és hosszan várt köteténél még nagyobb odafigyeléssel kísérhette

kötete megjelenését. Így az a különös helyzet állt elő, hogy az *Ifjuságom-* és a *Magány*-beli versek esetében is – néha akár a meglévő kéziratos változat mellett vagy ellenére is – a kötetközlés szövegeit vettem főszövegnek. Reviczkynek mindkét saját szerkesztésű kötetében – a meglévő kéziratokat és a kötetbéli szövegeket összevetve – látható ugyanis, hogy a kéziratos változaton a költő később még dolgozott és javításokat tett, s bizonyítható, hogy a kötetkiadás előtt még egyszer végignézte és javított a szövegeken. (A rövid-hosszú ékezetek tekintetében is viszonylag biztonsággal támaszkodhatunk a két kötetre, hiszen mindkét kötet betűkészletében szerepelt az *-í, -ő, -ú, -ű* betű.)

A szükséges helyeken – a jegyzetekben mindig feltüntetve – a nyilvánvaló sajtó- és elírási hibákat emendáltam. A kérdéses és nehezebben eldönthető verstani kérdésekben a metrum szabályai szerint javítottam pl. az ékezetbeli következetlenségeket, hiszen Reviczky meglehetős biztonsággal tartotta be a verslábak megszabta hosszúságot. A versek szövegét többször ellenőriztem és olvastam össze a forrásokkal. A versek szövegkritikai jegyzeteiben általában csak a nehezen eldönthető esetekben indokoltam meg, hogy milyen szempontok alapján választottam ki a variánsok közül a főszöveget, mivel ez nagyon megnövelte volna az apparátus terjedelmét.

A közel háromszáz folyóiratból és újságból előkerült versvariánsok sokasága nemegyszer meglehetősen nehéz feladat elé állított. A versvariánsok ilyen komoly mennyiségéről és ilyen jelentős mértékéről eddig mit sem tudott a Reviczky-filológia. A versváltozatok kisebb része kéziratban lappangott, kéziratból került elő, nagyobb részét a korabeli, e korszakban főként rövidebb-hosszabb életű, nem túl jelentős orgánumok lapjairól gyűjtöttem össze. Mivel a versváltozatok egymáshoz való sorrendi viszonya sokszor kideríthetetlen, valamint úgy gondolom, hogy vállalható az az elv, amely szerint új versnek tekintettem és új versként, a főszövegben vettem föl azon versek szövegét, melyek az ismert szövegkorpusz 1/3-ánál nagyobb mértékű változatokat tartalmaznak, az ilyen módon előkerült variánsok is megemelték az új versek számát.

A teljesen új, eddig ismeretlen szövegű versek egy része eddig a levelezésanyagban bújt meg, másik része eddig át nem nézett folyóiratokból került elő, de található közöttük nem egy olyan is, amelynek adatait Komlós Aladár fölvette ugyan verscím-regiszterébe, valamely okból azonban mégsem kerültek be a további kötetkiadásokba. Ugyanígy létezik olyan vers is, amelynek létéről hírt adott már valamely szakcikk, de a kötetgondozók figyelmét mégis elkerülte. Kéziratos levelezésanyagból került elő pl. Reviczky német verseskötetének tartalomjegyzéke, illetve néhány német nyelvű verse is. Német verseit általában nem írta meg magyarul, ezek tehát teljesen újdonságnak számítanak. Német verseiből többet osztrák lapokból, illetve német nyelvű aradi, temesvári és budapesti újságokból bányásztam elő. Elsődlegesen két irányban igyekeztem a Reviczky-vers-

előfordulásokat megtalálni: egyrészt a még ismeretlen Reviczky-verseket kerestem, másrészt a még az életében megjelent publikációkat gyűjtöttem, hiszen – kéziratok híján – azokat a közléseket valószínűleg odaküldött Reviczky-kéziratokból szedték. A sajtóból főleg a 19. századi adatok felgyűjtését tekintettem tehát fontosnak, s kevésbé foglalkoztam a Reviczky halála utáni, 20. századi versközlésekkel. Ezeknek csak akkor tulajdonítottam nagyobb figyelmet, ha első közlésnek vagy olyan jelentős változatnak bizonyultak, hogy új versként kellett fölvenni őket (azaz a szövegkorpusz 1/3-ánál nagyobb változást tartalmazott a változat).

A Reviczky-versek felgyűjtése, megtalálása után azonban kiadásukról is kiderült, hogy a bennük való eligazodás egyáltalán nem könnyű feladat. Egyetlen, igen rövid életművön belül számos, időszakonként változó szövegkiadói szempontokat kellett előtérbe helyezni a kritikai igényű kiadás során. Általános kiadási problémákat csak a Reviczky által szerkesztett, még életében megjelent kötetekben megjelent verseknél lehetett érvényesíteni, de a kötetben meg nem jelent költemények esetében szinte minden esetben más-más szempont alapján kellett a szövegkiadói döntéseket meghozni.

A versmagyarázatok írása kapcsán Reviczky igen rövid, mégis sokhelyütt eléggé homályos életéről számos új vagy kiigazítanivaló adat derült ki. Szintén terjedelmi okból kellett nagyon szűkre szabnom a szakirodalmi hivatkozások mennyiségét, s csak a legfontosabb esetekben említettem meg azokat az utalásokat, amelyek az egyes versekre vonatkoznak (pl. az ismeretlen versekre való jelzéseket tartalmazó közlemények mindenhol szerepelnek). Míg a Reviczky korabeli, meglehetősen szűk körű Reviczky-recepció többnyire megjelenik a magyarázatokban, addig a 20. századi recepciótörténet kevésbé. Ennek érdekesebb állomásairól – például a *Nyugat* Reviczky-értékeléséről – egy párhuzamosan készülő kismonográfia egyik fejezetében kell majd összefoglalni. A magyarázatokban nagyon sok korkérdés került elő, mégis úgy gondolom, hogy a legfőbb témakörök bővebb taglalása és azok egymás közti viszonyának szövevényes felfejtése itt csak megmutatható, de kimerítő és sokrétegű bemutatása majd csak egy későbbi monográfiában lesz majd lehetséges. A következő témakörök vizsgálatára gondolok: a nemzedéknek (a Reviczky esetében is meghatározó) az irodalmi élet alapvető kérdéseire – azaz: a kormeghatározóvá váló kozmopolita-vitára, az Arany Jánoshoz való viszonyra és a mai irodalomértelmezéshez és -értékeléshez jóval közelebb álló Arany-képének kialakulására, a buddhizmus és a századvégi vulgárbuddhizmus divatjára, a darwinizmus és a naturalizmus (elsősorban Zola) értékelésére, az irodalmi ízlésváltás folyamatára, az európai és a magyar hatás- és eszmetörténeti párhuzamosságokra stb., valamint a korabeli történeti helyzetből fakadó megválaszolandó kérdésekre: a pártharcok és viaskodások ügyére, az újkonzervatív arisztokrata törekvésekre, a függetlenségpárti szervezkedésekre és

pártvitákra, az antiszemita mozgalom előretörésére, a munkásmozgalmi mozgolódások radikalizálódására, Magyarország Monarchia-beli szerepére, a nemzetiségekkel való kapcsolatokra, a nemzeti érzés mibenlétére és szükségességére stb. vagy a kor irodalomszociológiai átrendeződésének számos elemére: az irodalmi érdekcsoportosulások hálózatára (benne a felvidéki és a pozsonyi iskolából induló írókör térnyerésére), az átalakuló irodalmi intézményhálózat kialakulására, a megváltozóban lévő írólétre stb. Ugyanígy itt nincs mód a Reviczky személyéhez és művészetéhez jobban köthető kérdések analizálásának vagy az olyan kérdéseknek a bővebb és elemző értékelésére, mint pl. a lételméleti és filozofikus kérdéseknek a költészetbe emelése, Reviczky fiatalkori próbálkozásai a népies költészet területén, a zsenikultuszról vallott nézetei, humorelmélete, sajátos katolicizmusa, egyéni irodalomértelmezése, az irodalmi kritikaírás (benne a színikritika) elméleti gondjairól, a műfordításról, a filozofikus esszéírásról vagy sajátos, darwinista alapra helyezett műfajhierarchiájáról vallott elképzelései stb. Reviczky bővebb életművének ismeretében világosan kirajzolódik, hogy a kényszerűségből vállalt autodidakta tanulás ideje alatt – tehát elsősorban korai munkáinak születése környékén – mely költők és írók munkássága és művészete fogta meg igazán, és hogy mely világirodalmi gondolkodók voltak rá a legnagyobb hatással (Jean Paul, Renan, Victor Hugo, Heine, Goethe, Byron, Shakespeare, Lenau és Arany stb. és legfőképpen talán Schopenhauer) – vagy éppen, hogy kiké riasztották meg (mint pl. Zola). Ezekről a kérdésekről itt csak röviden, egyes kérdésekben pedig csupán villanásszerű utalások merülhetnek föl; alaposabb bemutatásuk és értelmezésük egy műfajában igen eltérő monográfiába kívánkozik.

Tisztában vagyok viszont azzal, hogy több esetben a jegyzetekben a vers kapcsán tárgyalt, a témával távolabbról érintkező kérdés taglalása viszont túlburjánzónak tűnhet. Ezeket a részeket azonban mégis azért hagytam benne a magyarázatokban, mert éppen az eddig kevésbé ismert Reviczky-kép megismeréséhez nyújthatnak eligazító támpontokat.

III. A kutatási eredmények összefoglalása

A mostani kiadás tehát mintegy 130 új verset tartalmaz (ez az egész életmű kb. egynegyedét teszi ki), amelyben vannak magánlevelezésből, korabeli folyóiratokból, levél- és kézirattári forrásokból előkerült költemények. Meglett több német nyelvű verse, hiszen Reviczky német nyelvű poétaként kezdett verselni, valamint előkerült számos teljesen ismeretlen – köztük Petőfi-, Arany-, Endrődi Sándor-alkotások – műfordítása is. (Német nyelvű versei és műfordításai külön fejezetben szerepelnek.)

A rendkívül bő jegyzetapparátus nem pusztán a Reviczky-filológiát gazdagítja, de a Reviczky-biográfia kiderített, eddig ismeretlen adatai számos ponton korrigálták az eddigi szakirodalmi tévedéseket, s kirajzol egy

korszakképet is. A jegyzetekben így előkerülnek a kor legfontosabb történeti, irodalmi és művelődéstörténeti kérdései, amelyek alaposabb vizsgálata alapján bátran kimondható, hogy Reviczky Gyula – eddigi ismereteinket meglehetősen felülbírálva – a korszak egyik összefogó és vezető irodalomszervező személyisége volt. A most előkerült versek érdekesebb, polifónikusabb hangú, témagazdagabb verselőnek és életközelibb művésznek mutatják Reviczkyt. Bizonyítják, hogy mennyire sajátos, mennyire korszakjellemző az élete és a művészete, hogy milyen nagy hatással volt a kortárs irodalomra, s hogy a hangulatok költője és költészete mennyire kapcsolódik saját korának társadalmi eseményeihez, mindennapi történéseihez és divatos eszmeáramlataihoz. Reviczky alakjának és az irodalmi életben elfoglalt helyzetének értékelése – amellett hogy egészen új mentalitás- és társadalomtörténeti újdonságokat derített ki a kor irodalmi közéletéről – erősen rávetül költészetének megítélésére is, hiszen a feltáruló adalékok fényében jó néhány versének egész utalásrendszere világosodott meg, és adott teret új értelmezési lehetőségeknek, valamint időszakonként a Reviczky-értelmezést is módosította. Az újonnan előkerült művek és a történeti hátterüket megvilágító, új adatok egyfelől sokhelyütt átírják-újraírják a Reviczky-életrajzot, másfelől Reviczky alakjának a kor társadalomtörténeti, irodalomszociológiai értelmezési keretében való elhelyezésével – ha esztétikailag nem is feltétlen értékelődik művészetének színvonala magasabbra, de izgalmasabb verselő és mindenekelőtt az eddig ismertnél jóval életközelibb művész jelenik meg.

Reviczky első kötetének megjelenése körül, az 1880-as évek közepéig a kortársak szemében mindinkább egybefonódott, egyre kevésbé szétválasztható az összekeveredett a lírai én személyisége, élete és költői produktuma, valamint annak esztétikai minősítése. A kritikusok egy része még ha nem is adta elmélyült elemzését a Reviczky-verseknek, máig érvényesen, már ekkor egészen plasztikusan fölrajzolta és megállapította a Reviczky-líra egyes jellemző vonását, valamint hatástörténeti jellemzőjét. A bírálók élesen körberajzolták Reviczky világirodalmi szellemi munícióját, amelyből lírájában építkezett, s amely egyrészt – néhány klasszikuson felül – főként a német, az angol és a francia romantika néhány kiválasztottjának szellemi és alkotói hatását jelentette, másrészt kijelölték azt a szélső határt is, ameddig Reviczky művészi és elméleti próbálkozásai bátran-bátortalanul elmerészkedtek: azaz a francia parnasszista csoportosulás egy tagját, illetve Schopenhauer feleleventett tanait említették meg.

A kritikák megállapításait összegezve: Reviczkyt az 1880-as évek közepéig megkérdőjelezhetetlenül a kortárs líra sokat ígérő, de még kiforratlan tehetségének tartották. Első kötetében felfedeztek egy-egy érdekes témát vagy motívumot, elandalodtak a mindennapoktól eltávolodó és eltávolító hangján, de végül mégis csak „másodrendű csillaghoz" hasonlították a „költészet egén." A sok-sok visszaemlékező és újságcikk alapján sejthető, hogy

Reviczky olyanfajta művész volt, aki sokat, hosszú ideig (akár éveken át) és fáradhatatlanul mesélt majdani elkészülő műveiről, s az impozáns tervek sokakban kelthettek nagyobb várakozásokat, mint amit aztán a kész művek olvastán éreztek. Ez a közelebbi ismerősei körében talán még inkább így lehetett, hiszen levelezésében sokszor előfordult, hogy egyes készülő műveről oldalakon keresztül lelkendezett barátainak, korszakos jelentőségű alkotásoknak harangozta be azokat. Az ilyesfajta csalódások ráadásul sokkal inkább kelthettek zavartságot közeli jó barátaiban, akikkel – egy másik síkon, a mindennapi életben – időszakonként ugyan változó szorosságú, de mégis elkötelezett véd- és dacszövetségben állt az akadémikus irodalom ellen vívott harcban. Úgy gondolom, innen eredeztethető, hogy Reviczky bírálóiban lassan valamiféle kettős mérce kezdett működni: egyfelől elég reálisan ítélkeztek poétai teljesítményének minőségéről, másfelől viszont – az esztétikai értékeléstől függetlenül – nem tudták eléggé ünnepelni azt a művészt, aki merészen úgy válogatta össze kötetének jóformán minden darabját, hogy az ne simuljon bele az akadémikus irodalom elvárásainak rendszerébe. Az idő haladtával pontosan ennek a másodiknak vázolt „újító" szerepkörnek a fénye kezdett mind jobban rávetülni a versek megítélésre is, s kezdték őt a líra megújítójának is tekinteni, miközben – mint arról még többször lesz szó – sem ízlése, sem világirodalmi tájékozódása, sem poétikai módszerei, sem művészetelméleti-művészetfilozófiai elvei (stb.) és ezek hasznosított gyakorlata nem indokolta, hogy Reviczkyt ténylegesen az európai modernizmushoz kapcsolhassuk.

Ha a kötetbéli költeményekkel együtt olvassuk ennek az időszaknak azon verseit, amelyeket megírt, sőt akár több lapban is publikált, de a könyvébe nem válogatott be, Reviczky még annyira sem tűnik fel olyan karakterisztikus újítónak; a zsengékkel, az almanach-lírához közelítő, az alkalmi, a napi aktualitású versekkel együtt olvasva még inkább szembetűnő, hogy tényleg nem elsőrangú költői tehetség. Poétikai kísérletei – néhány elemén kívül – nem igazán minősülnek elementárisnak vagy bátornak. Világirodalmi tájékozottsága ekkoriban, első kötetének megjelenése táján – az időszakonként fel-fellobbanó autodidakta hév dacára – megállt valahol a német klasszikusok, a francia romantikusok és az orosz realista regényírók ismereténél.

Versei azonban – furcsa mód – mindazonáltal mégis áttörést hoztak. De ez csak egy igen sajátos irodalomtörténeti és egy rá jellemző élethelyzetben sikerülhetett. Reviczky a magyar dezillúziós verses epikában már kipróbált és megénekelt alapmagatartást vetítette át saját lírájára, s ehhez roppantul odasimult – mintegy megtámogatta – életének végtelen szomorúsága és szerencsétlensége, amely állandóan táplálta ezt az ihletet előhívó érzést. Így Reviczky mintegy ösztönösen (s nem az ismert példák alapján) talált rá sajátos rezignált lírai hangjára és hangulatára, amely távolabbról sok szempontból hasonlatosnak tűnhet a francia parnasszisták

egyes törekvéseihez. Minderre ráerősített az az irodalompolitikai helyzet, amelyben Reviczky egyre inkább hangadó szerepet kapott, köszönhetően – többek között – nyakas és sértődős, odamondós egyéniségének és néhány jellegzetes „hadüzenetének," amelyet az akadémikus irodalom képviselőinek, azaz a Gyulai Pál körül kialakult Deák-párti csoportnak küldött. Bár nem tudható, mennyire tudatosan, de ez a harcos, támadó, a fiatalságra amúgy is jellemző fellépés az előző nemzedék ellen, az irodalmi „nevelőapák" megtagadása pedig – első látásra – nagyon is hasonlatosnak látszott a romantikusokat megtagadó parnasszisták kivonulásához, s ez több korabeli és későbbi méltatóját is arra buzdította, hogy felvessék Reviczky modernségét. (Külön fejezetben mutatom be, milyen szerepe volt ebben az általa összeállított antológiáknak.)

Az 1880-as évek első harmadára mindezek a nem egyértelműen csak a tehetség, a költői nagyság, az óriási poétikai produktumok, a művészi újítás kérdéséhez kapcsolódó elemek egyre inkább beépültek Reviczky költői imázsába, s az új nemzedék is mint az egyik vezetőjére tekintett rá, még ha nem is feltételen mindig azon okokból, mint amelyekre Reviczky olyannyira vágyott volna. Az 1880-as évek közepétől a bírálók mindinkább szükségét kezdik érezni, hogy Reviczky munkásságát elhelyezzék valahol a pesszimizmus és a szomorúság/magány virtuális koordinátarendszerében. „Igen kevéssé jellemezte a költőt" – írta Reviczky második verseskötetének bírálatairól. Pedig a kritikák – az első kötetéhez képest – jóval inkább már tényleg csak a költői, s nem az irodalmi „közéleti" produktumáról szóltak. Az évtized végefelé, ahogyan az irodalmi élet intézményi hálózata mindinkább kiépült, valamint az irodalmi- és a művészéletbe már nem pusztán az akadémiai hálózaton keresztül jutott pénz, a sajtóélet üzletté válásával a kozmopolita-vita – legalábbis átmenetileg, míg deformálódott alakban vissza nem tért – veszített irodalompolitikai jelentőségéből. A recenzensek közül már csak Koroda próbálkozott azzal, hogy a nagyság és a költői modernség, valamint a magyar akadémikus irodalom elvárásaival való szembeszegülést összekapcsolja, és az utóbbi alapján helyezze magasabbra a poéta Reviczky teljesítményét. Időközben Gyulai egyre kevésbé minősült az irodalmi élet egyeduralkodójának, az új nemzedék megvívta első nagy csatáit, így vezető alakjának harcos tevékenysége már nem számíthatott olyan meghatározónak, hogy továbbra is átszínezze költői munkásságának megítélését.

A kritikák két legfőbb vizsgált szempontjának (a pesszimista és a filozofikus költészet kérdésének) taglalása – nagyon úgy fest, hogy – ténylegesen a hagyományőrző és a modern költészet ismérveit kereste és járta körül Reviczky lírájában, s – igaz, csak nagy óvatossággal – megpróbálták kijelölni Reviczky helyét a magyar és a világirodalom folyamatában. Így aztán könnyen előfordulhat, hogy azok az írások, amelyeket Reviczky korában a legsikerületlenebbnek véltek, a mai olvasót éppen abban erősítik

meg, hogy a lírikus Reviczky – akár ösztönösen, akár tudatosan – egyes nyugat-európai irányzatokhoz hasonló törekvésekkel kísérletezett. Hogy ennek alapos feltérképezése biztosan nem lesz könnyű folyamat, arra itt csak egy-két mutatványjellegű példával utalok. Mikor Palágyi Menyhért úgy fogalmazott: „Virágok a Reviczky versei is, csakhogy nagyon messze estek már a talajtól, melyből életerejöket szivták; leszakasztott virágok, melyek sokáig pohárban állottak; illatuk még van, szelid, édes illatuk, csakhogy szinehagyottak és hervatagok," a mai olvasó nehezen tud szabadulni attól az érzéstől, hogy Huysmans *A rebours*-jának (1884) világába lépett. Még azt sem tudjuk, hogy Palágyi „reflexió"-fogalma vagy Koroda megfogalmazása: az „átérzett hangulat" vajon milyen kapcsolatban állhat a nyugat-európai irodalmi impresszionizmus alapkategóriájával, de ugyanígy ismeretlen területre tévedünk, ha arra keressük a választ, hogy az új nemzedék miként vélekedett például az élményköltészet, illetve az eszmékről szóló gondolati költészet értékeléséről és értelmezéséről. Ami keveset tudunk az ilyesfajta kérdésekre adott elutasításokról, válaszokról (beleértve az új nemzedék próbálkozásainak megítélését is), azt legfeljebb az akadémikus irodalom vezetőitől tudjuk, akik – mint nyilvánvaló, többek között – pontosan a líra megújítására törekvő próbálkozásokat igyekeztek megtörni és visszaszorítani. Általában is igaz, hogy a kiegyezés körüli kor értékelését, jellemzését nagyrészt csak az egyik, kétségkívül nagyobb dominanciájú oldal véleménye és értékelése alapján szokták megtenni – és ez máig sem változott meg jelentősen, amelynek különböző korokban másmás, s itt még csak vázolni sem lehetséges irodalompolitikai okai vannak.

Mivel az új nemzedék az 1870-es években nagyrészt csak vidéki politikai orgánumokban vagy rövid életű, meglehetősen eklektikusan szerkesztett irodalmi újságokban vagy kísérleti folyóiratokban tudta megjelentetni szellemi produktumait (de még a 80-as években is többnyire csak a nyomtatott sajtóban jelentek meg írásaik, s könyv formátumban egyáltalán nem), nyilvánvaló, hogy felelőtlen bármiféle összegző állítást megfogalmazni addig, amíg nem vagyunk tájékozottabbak e téren. Hogy az általam átforgatott közel 300 korabeli orgánum végigolvasása is csupán egy lépés efelé, az nyilvánvaló egy olyan korban, amelyben csak politikai lapból nyolcvan körülit ismerünk a magyar birodalmon belül. Ráadásul egyes területek esetében – ilyen például ekkoriban a kortárs modern világirodalom – korántsem elégséges a nyomtatott sajtó anyagának megismerése, a korabeli külföldi híranyag elenyésző arányban foglalkozott csak a nyugat-európai modernitás dolgaival. A korszak általános jellemzője, hogy a világirodalom újító történéseiről, nem egy új szellemi áramlatról legelőször a baráti magánlevelezésekből lehet értesülni, s hatásuk egyes személyeken keresztül, mélyáramszerűen, személytől-személyig jutva jelentkezett a magyar irodalomban. Ráadásul minden arra mutat, hogy Reviczky olvasottságának, műveltségének, eszmerendszerének gyorsan formálódó, majd hamar

bezáruló, sőt egyes területeken megmerevedő rendszere – mivel a szisztematikus irodalmi tájékozódása a gimnázium befejeztével abbamaradt – sokszor esetleges, véletlen választások és rátalálások sorozatából állt össze. Politikai hovatartozása, irodalmi tájékozódása vagy éppen művészi kísérletei felé legtöbbször baráti érzések, elvbaráti tanácsok és ajánlások vagy tagadások vezették. Így még kitüntetettebb szerepet kaphattak a személyes viszonyokból, baráti javaslatokból merített ötletek és irányt kijelölő ismeretek – s ezekre igyekeztem felhívni a versek jegyzeteiben a figyelmet. Néhány száz levelet tartalmazó magánlevelezésének nagyobb hányada éppen ezeknek megvitatásáról szól, vagy olyan utalásokkal van teli, amelyeket megfejtve mögöttük valamely számára fontos személy alakját, hatását találjuk. A meghatározó személyes (élő) kapcsolatok mellett Reviczky hajlamos volt arra is, hogy az aktuális élethelyzetéhez, egyes biográfiai eseményéhez, valamely életrajzi történéséhez keressen valamiféle „hozzápasszoló" példát, életrajzi hasonlatosságot vagy művészi analógiát, s ezekből a megfelelésekből aztán képes egész gondolatrendszert építeni vagy levezetni (például a zseni meghatározásának és felismerésének kérdésében szinte vadássza a hasonló vagy közös – általában külsőségekben megfogható – mozzanatokat a német klasszikus írókkal, a francia és az angol romantikus alkotókkal és gondolkodókkal).

Reviczky második verseskötetének kritikái viszont már egyre inkább a költőt jellemezték. Bírálói – beleértve az akadémiai véleményezőket is – itt távolodtak el leginkább attól, hogy minduntalan összemossák a poétai teljesítményt az életrajzi mozzanatokból, az irodalmi közéletben való szerepvállalásból magyarázható momentumokkal, holott ezt (akár akaratlanul) maga Reviczky is nemegyszer erősítette volna bennük. Lírai teljesítményének korabeli megítélését leginkább ezekből olvashatjuk ki. Összegző ítéletük alapvető megállapításai nem sokban változtak a mai napig, még ha érvelésük sok helyütt vitatható is, s számos ponton kimutatható bennük, hogy éppen azokat a megszokottól való eltéréseket, azokat a bátortalan újításokat kifogásolták, amelyek felfedezésekor a mai irodalomtörténész szíve megdobban.

Fél év sem telt el azonban második kötetének megjelenése után, s a kortársak Reviczky-értékelése újra teljesen megváltozott. Reviczky halálával újfent több, egészen más megítélés alá eső szempont tolakodott a költői tehetség megmérettetése elé, amelynek jellegzetes példáját adja legőszintébb kritikusainak egyike, Palágyi Menyhért, aki márciusi *Pesti Napló*-beli kritikájában még élesen bírálta és kifogásolta Reviczky lírikusi tevékenységének produktumát, néhány hónappal későbbi Reviczky-emlékbeszédében viszont már így fogalmazott: „Gyönyör volt vele mint bajtárssal egy sorban küzdeni, sőt mi több, gyönyör lehetett ily fenkölt szellemü ellenféllel birni, ha az elvi eltérés ugy követelte." Palágyi ugyanitt azt is állította, hogy Reviczky valójában az akadémikus irodalom elleni viaskodásba pusz-

tult bele. A cikk végén Reviczkyt először a magyar irodalmat az európai színvonalhoz emelő képviselőjének, majd – némiképp váratlan és merész fordulattal – a nemzeti irodalom legfőbb védőjének, a nemzeti érdekek és a nemzeti identitás őrzőjének nevezte.

Nemigen vitatható, hogy Reviczky filozofikus elmélkedése és bölcselkedése sokszor kicsit unalmasnak hat, sőt utánérzésnek érezzük világfájdalmas hangulatköltészetét, nemegyszer hiányoljuk gondolataiból az igazi eredetiséget, s néhol (főként korai tanulmányaiban) kifejezetten bosszant fennhéjázó okoskodása és átlátszó sznobizmusa. De – mint minden egyéb dologban – itt is óvatosságra és megértésre kell inteni magunkat. Hiszen nem feledhető, hogy a nagy elődök példája kellett ahhoz, hogy ez a nagyon szerencsétlen sorsú és roppant magányos ember ne kallódjon el a pokoli nyomorúságban, hogy megteremtse és megrajzolja önképét. Hogy elhiggye azt, hogy Isten is költőnek – és csakis annak – teremtette. Hogy egyedüllétét ne kibírhatatlan tehernek, hanem kiválasztottságnak legyen képes érezni, ahhoz – például – Schopenhauer kellett, aki arra tanította, hogy: „A kiváló elme a magányt választja. Ez a választás valószínűleg szükségszerű."

Szilágyi Márton szerint „a jelentős kritikai szövegkiadások elkészülte után a tanulmány formájú szövegértelmezések vagy teljesen elmaradnak, vagy nem azokat az irányokat folytatják, amelyeket a filológiai teljesítmény megalapozott." Hogy a Reviczky-verskiadás esetében ne így történjék – a puszta reménykedésen túl – a költeményekből, a hozzájuk kapcsolható háttérinformációkból és jegyzetekből kiolvasható biográfiai kérdésekről, végül pedig – igaz, csak mutatványszinten – néhány, Reviczky alakjához kötődő, de szélesebb kérdéskört érintő, korjellemző művelődéstörténeti, irodalmi és hatástörténeti problémáról is esik majd szó – még ha ezek felvetése és vázlatos vizsgálata folyamatos önkorlátozást is igényelt –, hiszen részletes elemzésük nyilvánvalóan csak egy majdani monográfiában és sok-sok résztanulmányban lesz lehetséges.

Feladat, szövegkiadói és irodalomtörténészi munka – mint azt hosszan soroltam – mindazonáltal még épp elég maradt. De a megfáradó, végső elcsüggedésbe jutó szövegkiadónak némi vigasszal szolgálhat Mikszáth Kálmán azon gondolata: „Aki a kicsinységekből épít mozaikszerűen, éppen olyan nagy lehet, mint a zseni, mert nagy emberek mértéke – alkotásaik. Az az egy azonban bizonyos, hogy aki a kicsinységekből épít, annak nem szabad azokat kicsinyleni; az egyes tégladarabokat, a homokszemeket is tekintetbe kell vennie."

IV. A szerző témában megjelent publikációi:

- *Márki Sándor szakirodalmi munkássága. Bibliográfia.* Szeged, Scriptum Kft, 1992.

- *Játék a tűzzel.* (Jászai Mari és Reviczky Gyula titkos szerelme.) In: Száz rejtély a magyar irodalomból. Bp., 1996. 130–131.

- *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája. 4. köt. 1849–1905. Személyi rész II. H–Zs.* Sorozatszerkesztő: V. Windisch Éva – Kókay György. Szerkesztette: Tódor Ildikó. A kötet munkatársa: Cs. T. Budapest, Akadémiai–Argumentum, 1997.

- *Irodalomtörténeti összefoglaló 1867–1906.* In: Magyar Kódex. A művelődéstörténet évszázadai. 5. köt. Az Osztrák–Magyar Monarchia. Magyarország művelődéstörténete 1867–1918. Budapest, Kossuth Kiadó, 2001. 131–183.

- *Julius (von?) Reviczky vagy Reviczky Gyula?* (A Noch einmal újraszületése. Reviczky Gyula német versei.) In: Mesterek és tanítványok. Ünnepi tanulmánykötet a hetvenéves Csetri Lajos tiszteletére. Szerkesztette: Szajbély Mihály. Budapest, Magvető, 1999. 555–573.

- *Éhes költő a 'Veszprém'-mel álmodik.* (Reviczky és írókörének lapkísérlete az 1870-es évek közepén.) = Iskolakultúra 2002. 6–7. sz. 49–57.

- *A „poézis hímpora" avagy a meleg fürdő. Reviczky Gyula poétikus szerelmei.* = Bárka 2003. 4. sz. 71–90.

- *A hím veréb és a pillangó. Az akadémikus és az erotikus irodalom tusája a 19. század utolsó harmadában.* = Holmi 2003. 4. sz. 477–493. (Bővebb változata In: klasszikus – magyar – irodalom – történet. Tanulmányok. Szeged, 2003. 399–426. /Tiszatáj könyvek/)

- *Az erkölcs hatalma és a filológia.* (Reviczky Gyula „kritikai" kiadásai) In: Filológia és szövegkiadás. (A Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság jyväskyläi világkongresszusának előadásai.) Szerkesztette: Ferenczi László. Miskolc, 2003. 3–11.

- Reviczky Gyula: *Apai örökség. Válogatott versek.* Szerkesztette, válogatta és az életrajzi jegyzeteket írta Cs. T. Bp., Osiris, 2005.